

บทที่ 4

วิเคราะห์หมโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของพุทธทาสภิกขุ

ชาวพุทธทั่วไปหรือนักวิชาการพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่จะเข้าใจพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาอเทวนิยม เพราะเป็นศาสนาที่ไม่นับถือพระเจ้าสูงสุด ความเข้าใจเช่นนี้ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันในวงกว้าง นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาอย่าง สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้แสดงทัศนะว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ไม่สอนโดยมีเทวดาเป็นจุดศูนย์กลาง แต่สอนเน้นหนักในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง”¹¹⁸ ผู้วิจัยยังเชื่อว่าชาวพุทธส่วนใหญ่ก็ยังคงเข้าใจพระพุทธศาสนาเช่นนี้ แม้ในพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาครราชบัณฑิตยสถาน เมื่อกล่าวถึงศาสนาประเภทเทวนิยมก็ไม่ได้จัดให้พระพุทธศาสนาเข้าร่วมประเภทด้วยเช่นกัน ดังคำอธิบายบัญญัติประเภทศาสนาเทวนิยมว่า “Theistic religion ศาสนาประเภทเทวนิยม : ศาสนาประเภทที่มีหลักการและหลักคำสอน ซึ่งมีพระเจ้าหรือเทพเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง ได้แก่ศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดู ศาสนาสิกข์ ศาสนายิว ศาสนาโซโรอัสเตอร์ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ส่วนศาสนาเต๋าและขงจื้อขึ้นอยู่กับการศึกษาและคำอธิบาย”¹¹⁹ เหตุผลที่พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่า “อเทวนิยม” ก็เพราะเมื่อเราพูดถึงศาสนาเทวนิยมจะหมายถึงศาสนาที่มีหลักการและคำสอนโดยมีพระเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง ส่วนศาสนาอเทวนิยมก็คือศาสนาตรงกันข้ามคือไม่เน้นที่หลักการและคำสอนโดยมีพระเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาอเทวนิยมด้วยเหตุผลคือไม่เน้นที่หลักการและคำสอนโดยมีพระเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง

ที่ผ่านมาเราจะเห็นได้ว่าอาจารย์พุทธทาสมีท่าทีต่อทัศนะดังกล่าวว่า ในพระพุทธศาสนาก็มีพระเจ้าเช่นกัน ที่บอกว่าไม่มีพระเจ้านั้น ถูกในแง่ที่ว่าไม่มีพระเจ้าที่เป็นตัวบุคคล แต่มีพระเจ้าในแง่ที่เป็นธรรมะหรือธรรมชาติซึ่งเรียกว่า อิทัปปัจจยคา¹²⁰ ตามทัศนะของอาจารย์พุทธทาสนั้นเมื่อเราจัดให้สิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือกฎธรรมชาติเป็นใหญ่มีฐานะเหมือนกับพระเจ้า พระพุทธศาสนาก็เป็นศาสนาที่มีพระเจ้าได้เช่นกัน เพราะพระเจ้ายกกับธรรมะคือสิ่งเดียวกัน สิ่งที่ผู้วิจัยจะได้อภิปรายในบทนี้คือ เมื่อชาวพุทธโดยทั่วไปเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบไม่สอนเรื่องพระเจ้า เราจะเข้าใจแนวความคิดของอาจารย์พุทธทาสอย่างไรภายในสภาพแวดล้อมทางความเชื่อเช่นนี้

¹¹⁸ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา (กรุงเทพฯ: บารุงสาส์น, 2516), หน้า 284.

¹¹⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาคร อังคฤม-ไทย (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2542), หน้า 312.

¹²⁰ พุทธทาสภิกขุ, ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 30, 60-61.

ก่อนอื่นผู้วิจัยขอทบทวนความหมายของพระเจ้าตามนิยามของอาจารย์พุทธทาสกันอีกครั้ง จากกรณีวิเคราะห์ในบทที่สองที่ผ่านมา อาจารย์พุทธทาสได้นิยามพระเจ้าไว้ว่า

1. เป็นกฎธรรมชาติที่เป็นมูลการณ์หรือปฐมเหตุ (The first cause) ของสิ่งทั้งหลาย (นิยามข้อนี้พ่วงมากับมโนทัศน์อื่นๆ อีก เช่น มีอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้โดยไม่อาศัยอะไร เป็นที่มาของสิ่งทั้งปวง มโนทัศน์ต่างๆ เหล่านี้ โดยรวมก็คือคำอธิบายคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นมูลการณ์หรือปฐมเหตุนั่นเอง)

2. เป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลาย
3. เป็นผู้ควบคุมสิ่งทั้งหลาย
4. เป็นผู้ดูแลสิ่งทั้งหลาย

ในนิยามพระเจ้า 4 ลักษณะดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือ นิยามข้อที่หนึ่งนั้น น่าจะเป็นนิยามหลักและครอบคลุมนิยามข้ออื่นๆ เหตุผลก็เพราะว่า นิยามข้อนี้เป็นพื้นฐานในการนิยามพระเจ้าไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าอย่างบุคคลหรือพระเจ้าอย่างนามธรรมก็ตาม เพราะมูลการณ์หรือปฐมเหตุของสิ่งทั้งปวงก็คือเป็นที่มาหรือสร้างสิ่งทั้งปวงนั่นเอง เมื่อสร้างสิ่งทั้งปวงก็แฝงนัยว่าสามารถควบคุมและดูแลสิ่งสร้างนั้นด้วย เราจะเห็นได้ว่า นิยามสามข้อท้ายนี้สามารถเข้าใจได้ผ่านกรอบนิยามข้อแรกนั่นเอง มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสก็เช่นเดียวกัน ท่านเห็นว่าธรรมคาทุกสิ่งต้องมีต้นกำเนิด¹²¹ ต้นกำเนิดที่ว่านี้ก็คือส่วนที่ท่านอธิบายเรียกว่าพระเจ้านั่นเอง โดยท่านคิดว่า สิ่งที่จะเป็นพระเจ้าได้ต้องมีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง เมื่อมีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง จึงเป็นสาเหตุแรกที่ทำให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมบางอย่างที่พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสสอนนัยว่ามีสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าพระองค์เองจะอุบัติขึ้นมาหรือไม่ก็ตาม นัยตรงนี้เองที่ทำให้อาจารย์พุทธทาสตีความว่า พระพุทธศาสนาที่พูดถึงพระเจ้าไว้เหมือนกัน

พระเจ้าในทัศนะของอาจารย์พุทธทาสคือปฐมเหตุซึ่งหมายถึงกฎธรรมชาติที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งหลายและเป็นต้นตอที่มาของสิ่งทั้งหลาย เพราะโดยปกติแล้วทุกสิ่งย่อมมีต้นกำเนิด สิ่งนี้เป็นสิ่งที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ เมื่อเราสืบสาวไปตามกระบวนการเหตุปัจจัยแล้วเราจะพบว่า มีสิ่งหนึ่งอยู่เป็นต้นตอหรือปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

¹²¹พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 64-65.

“อย่างทีพระพุทธเจ้าตรัสว่า จิตา ว สา ธาตุ –คตาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นก็ตาม คตาคตทั้งหลาย จะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นมีอยู่แล้ว นี่คือ ไกวัลยธรรมด้วย แล้วก็ในฐานะที่เป็นปฐมเหตุด้วย เพราะว่า มันมีอยู่ก่อนในฐานะที่เป็นอิทัปปัจจยคา สิ่งทั้งหลายออกมาตามกฎหรือเป็นไปตามกฎ ของอิทัปปัจจยคา เราควรจะเอาอันนี้แหละเป็นปฐมเหตุ คล้ายๆ กับว่าเป็นพระเจ้า ในพวกที่นับถือ พระเจ้า”¹²²

ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงคำบางคำเช่น คำว่า “ปฐมเหตุ” นี้ บางคนจะค้านเสียงแข็งว่าในพุทธ- ศาสนาไม่มี อย่างนี้เป็นต้น ที่จริงคำว่า ปฐมเหตุ นั้นมันมีมากกว่าที่จะมี แต่ไม่ได้เรียกว่า ปฐมเหตุ คือ ได้กล่าวไว้ในลักษณะที่ยอมรับว่า ที่แรกมันก็มีสิ่งหนึ่ง แล้วมันก็มีสิ่งหนึ่ง คตามกฎของอิทั- ปัจจยคาเพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น อย่างนี้ มันดอยหลังไปได้เรื่อย จนถึงที่สุดที่ว่า เพราะมีสิ่งอยู่สิ่งหนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงมีขึ้นมา แต่ก็ไม่ใช่เป็นตัวเป็นคน ไม่เป็นบุคคล เช่นพระเจ้าเป็น ต้น”¹²³

“มันเป็นความจริง มันเป็นความจริงอย่างอิ่ง จริง โดยเด็ดขาด ที่มันมีอยู่อย่างนี้ คือเรามีธรรมะ ในลักษณะนี้ เป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เหมือนกับพระเจ้า ในศาสนาทั้งหลายเขาทำกันได้อย่างไร เราทำกัน ได้อย่างนั้น ฉะนั้นให้ยุดิว่า เรามีพระเจ้าตามแบบชาวพุทธ เป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งปวง สร้างสิ่งทั้ง ปวง ควบคุมสิ่งทั้งปวง ทำลายสิ่งทั้งปวง ตั้งอยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยอะไร”¹²⁴

มาถึงตรงนี้ เพื่อให้กระชับที่สุด ผู้วิจัยขอสรุปนิยามพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสว่า “พระเจ้า คือสิ่งที่เป็นปฐมธรรม (ปฐมเหตุ) ของสิ่งทั้งปวง (ซึ่งอาจารย์พุทธทาสเรียกว่า กฎธรรมชาติ)” และนิยามนี้มีความหมายครอบคลุมนิยามอื่นๆ ที่เหลือด้วย

4.1 ประเด็นสำหรับประเมินแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

4.1.1. ประเด็นเรื่องปฐมเหตุ

ข้อเสนอของอาจารย์พุทธทาสนั้น ส่วนหนึ่งมีความสอดคล้องกับพุทธศาสนาเถรวาทคือ พระเจ้าของท่านแสดงให้เห็นว่า สิ่งต่างๆ เป็นไปตามธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ แต่เมื่อพิจารณา โดยละเอียดแล้ว มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสมีบางอย่างที่แตกต่างจากพุทธศาสนา เถรวาทคือ แม้ท่านจะอธิบายว่ากำเนิดและความเป็นไปของโลกและสิ่งต่างๆ นั้นจะเป็นไปในรูป ของวิวัฒนาการตามธรรมชาติเอง แต่ท่านก็ยอมรับว่าวิวัฒนาการดังกล่าวนี้มีจุดตั้งต้นที่มาจากเมื่อเรา

¹²² พุทธทาสภิกขุ. ไกวัลยธรรม (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2546), หน้า 391-392.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 480.

¹²⁴ พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 41.

สาวย้อนไปตามลำดับเราจะพบจุดตั้งต้นหรือต้นกำเนิดที่ว่านี้ อาจารย์พุทธทาสยอมรับมโนทัศน์เรื่องปฐมเหตุ (The concept of First Cause) เราจะเห็นแนวคิดนี้ของท่านได้ตั้งแตงานในยุคต้นๆ เริ่มจากการที่ท่านเสนอว่า อวิชาคือพระเจ้า โดยอวิชาคือปฐมเหตุเบื้องต้น เมื่อเราพิจารณาสืบสาวไปเรื่อยๆ ตามกระบวนการเหตุปัจจัย เราก็จะพบว่า อวิชา นี้แหละเป็นเบื้องต้นของเหตุปัจจัย ต่อมาแนวคิดดังกล่าวนี้ก็ยังคงได้รับการอธิบายเช่นเดียวกัน เพียงแต่สิ่งที่เรียกว่า ปฐมเหตุที่ว่านี้ได้เปลี่ยนชื่อไปเป็นอย่างอื่น แต่ก็ยังคงมีความหมายเป็นปฐมเหตุอยู่ มโนทัศน์เรื่องปฐมเหตุดังกล่าวนี้เกิดขึ้นเพราะอาจารย์พุทธทาสเชื่อว่า เบื้องหลังทุกสิ่งต้องมีต้นกำเนิดที่มาของมัน เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าทุกสิ่งมีต้นกำเนิด จะสังเกตเห็นได้ว่า เวลาที่อาจารย์พุทธทาสเสนอ มโนทัศน์เรื่องพระเจ้านั้น ท่านมักจะโยงเข้ากับแนวคิดเรื่องปฐมเหตุ โดยบอกว่า พระเจ้าคือปฐมเหตุ ในแง่ของการยอมรับว่า ที่แรกมันก็มีสิ่งหนึ่ง แล้วมันก็มีสิ่งหนึ่ง ตามกฎของอิทัปปิจจยดาเพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น อย่างนี้ มันถอยหลังไปได้เรื่อย จนถึงที่สุดที่ว่าเพราะมีสิ่งอยู่สิ่งหนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงมีขึ้นมา ผู้วิจัยคิดว่า การพูดหรือการใช้ภาษาแบบนี้ชวนให้เข้าใจผิดได้ง่ายว่า รวากับว่า พระพุทธศาสนากำลังยืนยันว่ามีความจริงทางอภิปรัชญาบางอย่างที่เป็นต้นตอที่มาของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วไม่มีความจริงเช่นนี้ที่จะเป็นสาเหตุเดียว (Single causation) มีอยู่ด้วยตัวมันเอง เพราะพระพุทธศาสนาแสดงความจริงที่เป็นกลางๆ ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยการอิงอาศัยกันและกัน (Inter Causations) สิ่งต่างๆ ที่เราเห็นเป็นปรากฏการณ์เป็นต้นนั้น มีผลพวงมาจากกระบวนการของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น กระบวนการดังกล่าวนี้ปราศจากจุดตั้งต้นที่มาคือสิ่งที่เป็นสาเหตุแรกที่มีอยู่ด้วยตัวเอง (Single causation)

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่ออาจารย์พุทธทาสเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องพระเจ้านี้ ท่านมักจะเปรียบเทียบในเชิงบทบาทหน้าที่ว่า ในพระพุทธศาสนานี้มีหลักธรรมบางอย่างที่ทำหน้าที่คล้ายกับพระเจ้าเช่น เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย เป็นผู้สร้าง ดูแล และควบคุมสิ่งทั้งหลาย เช่นท่านกล่าวว่า “เรามีธรรมะในลักษณะนี้ เป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เหมือนกับพระเจ้า ในศาสนาทั้งหลายเขาทำกันได้อย่างไร เราก็ทำกันได้อย่างนั้น ฉะนั้นให้ยุติว่า เรามีพระเจ้าตามแบบชาวพุทธ เป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งปวง สร้างสิ่งทั้งปวง ควบคุมสิ่งทั้งปวง ทำลายสิ่งทั้งปวง ตั้งอยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยอะไร” ผู้วิจัยคิดว่า การกล่าวแบบนี้แสดงให้เห็นว่า ในแง่หนึ่ง ท่านต้องการเปรียบเทียบในเชิงบทบาทให้เห็นว่า บทบาทหน้าที่ของพระเจ้านั้นเป็นบทบาทหน้าที่ชุดเดียวกับหลักธรรมบางอย่างในพระพุทธศาสนา (เช่นอิทัปปิจจยดาหรือ ปฏิจจนุปปาต เป็นต้น) ท่านอาจจะไม่ได้ยืนยันความจริงทางอภิปรัชญาว่าพระเจ้ามีอยู่จริงๆ แบบศาสนาเอกเทวนิยมยืนยัน กล่าวคือสิ่งที่มีจริงก็เป็นเพียงบทบาทหน้าที่ของหลักธรรมบางอย่างในพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่ทำหน้าที่ได้เช่นเดียวกับพระเจ้า ทำ บทบาทหน้าที่นั้นมีจริงๆ แต่ก็ได้หมายความว่า จะยืนยันว่าต้องมีพระเจ้าจริงๆ ทางอภิปรัชญาเพื่อให้เข้าใจประเด็นดังกล่าวนี้ชัดเจน เราลองมาพิจารณาโครงสร้างตัวอย่างดังต่อไปนี้

- ก.
- A พระเจ้า (ปฐมเหตุ)
- B บทบาท (Functions):
1. สร้างสิ่งทั้งหลาย
 2. ดูแลสิ่งทั้งหลาย
 3. ควบคุมสิ่งทั้งหลาย

- ข.
- C ปฐมเหตุ/ปฐมธาตุ
- D บทบาท (Functions) :
1. สร้างสิ่งทั้งหลาย
 2. ดูแลสิ่งทั้งหลาย
 3. ควบคุมสิ่งทั้งหลาย

ข้อเปรียบเทียบทั้งสองแผนภูมินี้ แผนภูมิ ก. ในทางศาสนาเอกเทวนิยมมักจะถือว่า บทบาทหน้าที่ในชุด B นั้นเป็นการยืนยันความมีอยู่จริงทางอภิปรัชญาของพระเจ้า ในแง่ที่ว่าพระเจ้านั้นมีอยู่จริงเป็นปฐมเหตุ (The First Cause /Single Cause) เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย (B→A) คือ B มักจะยืนยันความมีอยู่จริงทางอภิปรัชญาของ A ในทางศาสนาเอกเทวนิยม¹²⁵ แต่แผนภูมิ ข. นั้นอาจารย์พุทธทาสก็อธิบายคล้ายกันกับแผนภูมิ ก. ว่ามีหลักธรรมบางอย่างในพระพุทธศาสนาแสดงหรือทำบทบาทหน้าที่คล้ายกันกับบทบาทหน้าที่ของพระเจ้าในแผนภูมิ ก. แต่วิธีพูดหรือการใช้ภาษาในการเสนอมนต์ศน์เรื่องพระเจ้าในที่บางแห่งของอาจารย์พุทธทาสนั้นชวนให้เข้าใจผิดได้ง่ายว่า D ยืนยันความมีอยู่จริงทางอภิปรัชญาของ C เหมือนกับแผนภูมิ ก. แต่ความจริงแล้ว ผู้วิจัยคิดว่า อาจารย์พุทธทาสคงมิได้หมายความว่า ทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งเดียวกัน เพียงแต่ทั้งสองอย่างนี้ทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทคล้ายกันเท่านั้น หลักธรรมบางอย่างในพระพุทธศาสนา (ในแผนภูมิ ข.) นั้นอาจารย์พุทธทาสเห็นว่า แสดงบทบาทหน้าที่ได้เช่นเดียวกับบทบาทหน้าที่ในแผนภูมิ ก. ท่านจึงเรียกหลักธรรมเหล่านี้ว่าเป็นพระเจ้า เพื่อให้เข้าใจประเด็นนี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเช่น มืด โดยสารัตถะของตัวมันเองนั้นมีคุณสมบัติและหน้าที่คือ เป็นของมีลักษณะแจ้ง มีคม ตัดสิ่งอื่นได้ สมมุติว่า ถ้าเราไปเจอของอย่างอื่นเช่นก้อนหินบางชิ้นที่มีลักษณะดังกล่าวและสามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างครบถ้วน เราก็ไม่อาจจะสรุปได้ว่า ก้อนหินกับมืดคือสิ่งเดียวกัน เพราะทั้งสองอย่างนี้เป็นคนละสิ่ง เพียงแต่ว่ามีคุณสมบัติหรือทำหน้าที่คล้ายกันเท่านั้น ผู้วิจัยคิดว่า ข้อเสนอของอาจารย์พุทธทาสก็เช่นเดียวกัน การที่ท่านเสนอว่า “ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมบางอย่างทำหน้าที่คล้ายกันกับพระเจ้าในแผนภูมิ ก. ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีพระเจ้า” นี้เราก็ไม่อาจสรุปได้ว่า ท่านหมายความว่าหลักธรรมนี้กับพระเจ้าคือสิ่งเดียวกัน ซึ่งหมายถึงการยืนยันเชิงอภิปรัชญาว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงๆ และมีอยู่อย่างเป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย ขอให้สังเกตว่า เวลาที่อาจารย์

¹²⁵ โปรดดูตัวอย่างข้อโต้แย้งเพื่อพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้า จาก “หลักฐาน” ของสรรพสิ่งดำรงอยู่ในฐานะสิ่งสร้างของพระเจ้าใน Kieth E.Yandell, *Philosophy of Religion: a Contemporary Introduction* (London: routledge, 2004). Chapter 10.

พุทธทาสเสนอว่าพระเจ้าคือปฐมเหตุ มักจะมาหลังจากที่ท่านบอกว่า “ในพระพุทธศาสนาก็มีหลักธรรมบางอย่างที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระเจ้า ฉะนั้นในพระพุทธศาสนาจึงมีพระเจ้า” ด้วยเหตุนี้สิ่งที่เราจะทำความเข้าใจข้อเสนอเรื่องปฐมเหตุของอาจารย์พุทธทาสได้ก็เพียงแต่เข้าใจว่าท่านยอมรับว่ามีแนวคิดเรื่องปฐมเหตุ (The concept of First Cause) จริงในพระพุทธศาสนา (ซึ่งแสดงบทบาทคล้ายกันกับพระเจ้า) แต่ไม่สามารถสรุปได้ว่ามีสถานะจริงทางอภิปรัชญาเหมือนกันกับพระเจ้าในแผนภูมิ ก.

อย่างไรก็ตาม ถ้าเรามองในทางด้านปรัชญาศาสนานั้น เวลาที่ค้ำทวิเคราะห์ประเด็นเรื่องพระเจ้า¹²⁶ ค้ำทวิจะอธิบายไว้ชัดเจนว่าเราสามารถพูดถึงพระเจ้าโดยเปรียบเทียบกันได้ แต่แน่นอนอย่างไรก็ตามคือในทัศนะของค้ำทวินั้น เราไม่สามารถรับรู้ถึงพระเจ้าจริงๆ ได้ แต่เราสามารถทำได้ 2 อย่างคือคิดถึงสิ่งนั้นได้และเราพูดถึงสิ่งนั้นได้ โดยเทียบเคียงกับประสบการณ์ในโลกประจักษ์ที่เรามีอยู่ ยกตัวอย่างเช่น เวลาที่ศาสนาคริสต์บอกว่า พระเจ้าคือพระบิดา ในยุคก่อนค้ำทวินั้น สุม ไปวิจารณ์ศาสนาคริสต์ว่า การพูดแบบนี้กำลังบอกว่าพระเจ้ามีตัวตนทางอภิปรัชญา (Metaphysical self) ซึ่งเราไม่สามารถพิสูจน์ได้ ค้ำทวิคิดว่า การที่สุมวิจารณ์แบบนี้เป็นการเข้าใจผิด เพราะสุมกำลังไปเปรียบเทียบเชิงคู่สัมพันธ์ที่มีลักษณะเชิงตัวบุคคล เป็นบทเปรียบเทียบซึ่งมีลักษณะเชิงมนุษย์¹²⁷ (Anthomorphism) ค้ำทวิเสนอว่า เวลาศาสนาคริสต์บอกว่าพระเจ้าคือพระบิดานั้น เราเปรียบเทียบได้แค่ลักษณะแห่งความสัมพันธ์¹²⁸ ไม่ใช่เชิงคู่สัมพันธ์ สิ่งที่เรารู้ถึงได้ก็คือความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับเรา *เทียบเคียง* ได้กับความสัมพันธ์ในเชิงประจักษ์ระหว่างพ่อกับเรา แต่ไม่ได้ยืนยันว่ามีพระเจ้าที่เป็นตัวตนจริงๆ ทางอภิปรัชญาที่มีความสัมพันธ์เชิงพ่อกับเรา สำหรับค้ำทวิแล้วเรารู้ไม่ได้เลย แต่เรารู้ได้แค่เพียงว่า เราสามารถเข้าใจพระเจ้าได้ โดยเราเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับเราโดยเทียบเคียงเท่านั้น เพราะฉะนั้น สิ่งที่แสดงออกผ่านภาษาแบบนี้ (เช่นพระเจ้าคือพระบิดา) เป็นเพียงอุปลักษณ์ (Metaphor) แบบหนึ่งที่ทำให้เรารู้ถึงพระเจ้าได้ คิดถึงพระเจ้าได้ แต่ไม่ยืนยันทางอภิปรัชญาของเรามีอยู่ของพระเจ้า

ผู้วิจัยคิดว่า ในการเสนอโมทัศน์เรื่องพระเจ้านั้น อาจารย์พุทธทาสไม่ได้อธิบายไว้ชัดพอ (เหมือนอย่างที่ค้ำทวิทำ) ว่าเปรียบเทียบกันในลักษณะไหนอย่างไร ในแง่เชิงบทบาทหน้าที่ หรือในแง่ของการยืนยันว่ามีจริงๆ เพราะฉะนั้น บางครั้งที่ท่านเสนอเช่นบอกว่ามีปฐมเหตุ หรือมีสิ่งแรกอยู่สิ่งหนึ่งแล้วจึงมีสิ่งทั้งหลายออกมา การใช้ภาษาทำนองนี้อาจชวนให้เข้าใจผิดได้ว่ากำลังยืนยันว่ามีความจริงบางอย่างเชิงอภิปรัชญาจริงๆ ซึ่งในท้ายที่สุดอาจนำไปสู่ข้อสงสัยว่า ท่านกำลังยืนยันความมีอิตตาหรือไม่ (ทั้งๆ ที่อาจารย์พุทธทาสปฏิเสธพระเจ้าในความหมายเชิงบุคคลลาธิฐานอย่างชัดเจน)

¹²⁶ ผู้สนใจโปรดดูบทความใน Beryl Logan, Hume and Kant on knowing the deity, in *International Journal of Philosophy of religion* (vol. 43, 1998) pp.133-148.

¹²⁷ Ibid p.137.

¹²⁸ Ibid pp.139-141.

เนื่องจากการเสนอโมทัศน์เรื่องพระเจ้านี้ อาจารย์พุทธทาสเสนอผ่านกรอบทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึงต้องพิจารณาเรื่องนี้ตามทฤษฎีภาษาของท่าน คือ ในทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรม ท่านเสนอการตีความพระเจ้าว่า การตีความพระเจ้าต้องยกระดับจากภาษาคนที่ เป็นภาษาที่อิงอยู่กับรูปธรรมและวัตถุ ไปสู่ภาษาอีกระดับหนึ่งซึ่งเรียกว่า ภาษาธรรม ภาษาธรรมในทัศนะของท่านคือภาษาที่ไม่อิงอยู่กับรูปธรรมหรือวัตถุ แต่เป็นภาษาที่อิงอยู่กับสิ่งที่ เป็นนามธรรมที่เป็นความจริงอีกระดับหนึ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือภาษาคนนั้นเป็นภาษาที่เกี่ยวกับโลก ที่ใช้พูดกันเกี่ยวกับโลกทางวัตถุ (Physical way of speaking) ส่วนภาษาธรรมะเป็นภาษาที่อยู่เหนือวัตถุ (Meta-physical way of speaking) การตีความพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสวางอยู่ในกรอบทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรมนี้ กล่าวคือพระเจ้าตามแนวคิดของอาจารย์พุทธทาสไม่ใช่พระเจ้าแบบบุคคลลาธิฐานที่มีลักษณะบุคคล¹²⁸ เพราะพระเจ้าชนิดนี้ที่อาจารย์พุทธทาสเห็นว่าเป็นพระเจ้าที่ขาดคุณสมบัติ “พระเจ้ามีอยู่ในที่ทั้งปวง” และเป็นพระเจ้า (แบบภาษาคน) ที่เขาสมมุติขึ้นเพื่อสอนคนให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นเท่านั้น แต่พระเจ้าในทัศนะของท่านนั้นเป็นพระเจ้าแบบภาษาธรรมคือ สิ่งที่เป็นความจริงนามธรรมอันสูงสุด ได้แก่ กฎธรรมชาติที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งหลายและเป็นต้นตอที่มาของสิ่งทั้งหลาย เพราะโดยปกติแล้วทุกสิ่งย่อมมีต้นกำเนิด สิ่งนี้เป็นสิ่งที่เราไม่อาจจะปฏิเสธได้ พระเจ้าในทัศนะของอาจารย์พุทธทาสจึงมีอยู่สองระดับคือพระเจ้าแบบบุคคลลาธิฐาน พระเจ้าแบบนี้เป็นพระเจ้าที่เป็นบุคคล เป็นพระเจ้าที่พูดกันในระดับภาษาคน และพระเจ้าแบบธรรมาธิฐาน พระเจ้าแบบนี้ไม่ใช่เป็นตัวตนแบบบุคคล แต่เป็นพระเจ้าในความหมายภาษาธรรมซึ่งเป็นภาษานามธรรมที่อยู่เหนือวัตถุ พระเจ้าในความหมายหลังนี้เองที่อาจารย์พุทธทาสคิดว่าเป็นไปได้และมีอยู่จริง

การใช้กรอบทฤษฎีภาษาดังกล่าวด้วยวิธีพูดแบบนี้ อาจนำไปสู่การเข้าใจผิดด้วยการทำให้สรุปนิยามพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสได้ว่า “พระเจ้าคือสิ่งนามธรรมบางอย่างที่มีอยู่จริง (อยู่เหนือวัตถุ รูปธรรม หรือลักษณะแบบบุคคล Meta-physical way of speaking) ซึ่งท่านเรียกว่า กฎธรรมชาติ และเป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งปวง” อันจะมีผลให้ข้อเสนอดังกล่าวของท่านนี้ยืนยันความมีอยู่จริงของสิ่งที่ เป็นนามธรรม (ที่เป็นปฐมเหตุ) ทางอภิปรัชญาบางอย่างได้ นั้นหมายถึงอาจารย์พุทธทาสปฏิเสธพระเจ้า (ที่เป็นตัวตน) แบบหนึ่งคือพระเจ้าเชิงบุคคล แต่อาจจะไม่ปฏิเสธพระเจ้า (ที่เป็นตัวตน) อีกแบบหนึ่งคือพระเจ้าเชิงนามธรรม (แบบพหุศาสนาเอกเทวนิยมยี่คิดถือ) ซึ่งเราจะพิจารณาข้อวิจารณ์ (เกี่ยวกับเรื่องอิตตา) นี้ในประเด็นหน้า

¹²⁸ พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 38.

4.1.2. ประเด็นเรื่องอัตตา

อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงในพุทธศาสนาเถรวาทว่า ปฐมเหตุมีหรือไม่ คูเหมือนจะไม่ใช่เรื่องใหม่ที่เกิดจากข้อเสนอที่อาจารย์พุทธทาสได้เสนอขึ้นเท่านั้น พระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งเป็นอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงของพุทธศาสนาเถรวาทได้ปฏิเสธแนวความคิดเรื่องปฐมเหตุไว้เช่นกันว่า อวิชชามิใช่เป็นมูลการณ์ของโลก เพราะอวิชชาเองยังมีเหตุคืออาสวะอย่างอื่นให้เกิดอีก อวิชชาเป็นเพียงครัสต์ไว้เบื้องต้นหรือเป็นหัวข้อแรกในกระบวนการปฏิจสงมุปปาต¹²⁹ ตามหลักปฏิจสงมุปปาต แสดงให้เห็นกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปด้วยอำนาจความสัมพันธ์กันแห่งเหตุและผล สิ่งต่างๆ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปแบบเป็นกวัจกร ไม่มีเบื้องต้น (หรือมูลการณ์) ปราภฏ จึงไม่มีพระเจ้าหรือพระเจ้าผู้สร้างแต่อย่างใด

“กวัจกรนี้นั้น เพราะเหตุที่ความหมุนไปแห่งธรรมทั้งหลายมีสังขารเป็นอาทิ ย่อมมีเพราะเหตุทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้น จึงว่างเว้นจากผู้สร้างคือพรหมเป็นต้นที่กำหนดกันเอาเองอย่างนี้ว่า พระพรหม ท้าวมหาพรหม พระผู้เป็นใหญ่ พระผู้บันดาลอื่นไปจากเหตุมีอวิชชาเป็นต้นนั้น ทั้งว่างเว้นจากผู้แสวงสุขและทุกข์คืออัตตา ซึ่งกำหนดกันเอาเองว่า อัตตาของเรานี้เป็นผูกล่าว เป็นผู้แสวง”¹³⁰

ทัศนะของท่านพุทธโฆษาจารย์แสดงให้เห็นว่า แนวความคิดเรื่องต้นกำเนิดหรือมูลการณ์เป็นไปไม่ได้ ตามหลักกระบวนการธรรมแบบกวัจกรที่สิ่งต่างๆ สัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุเป็นผล กวัจกรดังกล่าวนี้จึงปฏิเสธทั้งทฤษฎีต้นกำเนิดแบบพระเจ้าที่มีจริงทางอภิปรัชญาแบบปฐมเหตุเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลายและอัตตาที่เป็นตัวตน แม้ในสมัยปัจจุบัน พุทธศาสนาเถรวาทก็ยังคงความคิดกระแสหลักดังกล่าวนี้อยู่ นักวิชาการที่เชี่ยวชาญพุทธศาสนาเถรวาทอย่างท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ก็ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า

“ในหลักที่แสดงเต็มรูปอย่างในที่นี้ องค์ประกอบทั้งหมดมีจำนวน 12 หัวข้อ องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยเนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไปเป็นรูปวงเวียน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย คือไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด (มูลการณ์ หรือ The First Cause) การยกเอาอวิชชาตั้งเป็นข้อที่หนึ่ง ไม่ได้หมายความว่าอวิชชาเป็นเหตุเบื้องต้น หรือมูลการณ์ของสิ่งทั้งหลาย แต่เป็นการตั้งหัวข้อเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจ โดยตัดคอนชกเอาองค์ประกอบอันใดอันหนึ่ง ที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุดขึ้นมาตั้งเป็นลำดับที่ 1 แล้วก็นับต่อไปตามลำดับ บางคราวท่านป้องกันมิให้มีการยึดอวิชชาเป็นมูลการณ์ โดยแสดงความเกิดของอวิชชาว่า“อวิชชาเกิดเพราะอาสวะเกิด อวิชชาดับเพราะอาสวะดับ-อาสวะสมุทฺยา

¹²⁹ วิสุทธิมรรค ภาค 3 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 117-118. นอกจากนี้แล้วสัมโมหวิโนทนีก็ได้กล่าวไว้ท่านเองเดียวกัน

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 193-194.

อวิชชาสมุทโธ อาสวณิโรธา อวิชขานิโรธา...บางครั้งมีผู้พยายามตีความหมายให้หลักปฏิจจนสมุปบาท เป็นทฤษฎีแสดงต้นกำเนิดของโลก โดยถือเอาอวิชชาเป็นมูลการณ (The First cause) แล้วจึง วิจารณ์การต่อมาตามลำดับหัวข้อทั้ง 12 การแปลความหมายอย่างนี้ ทำให้เห็นไปว่าคำสอนใน พระพุทธศาสนามีส่วนคล้ายคลึงกับศาสนาและระบบปรัชญาอื่นๆ ที่สอนว่ามีตัวการอันเป็นต้นเคิม สุด เช่นพระเจ้าผู้สร้าง เป็นต้น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสัตว์และสิ่งทั้งปวง ต่างกันเพียงว่า ลัทธิที่มีพระ ผู้สร้าง แสดงกำเนิดและความเป็นไปของโลกในรูปของการบังเกิดโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วน คำสอนในพระพุทธศาสนา (ที่ตีความหมายอย่างนี้) แสดงความเป็นไปในรูปวิวัฒนาการตาม กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติเอง อย่างไรก็ดี การตีความหมายแบบนี้ย่อมถูกคัดค้านได้ แน่นอนว่า ผิดพลาดจากพุทธธรรม เพราะคำสอนหรือหลักลัทธิใดก็ตามที่แสดงว่า โลกมีมูลการณ (คือเกิดจากตัวการที่เป็นเค้าเคิมที่สุด) ย่อมเป็นอันขัดกับหลักอทิปปัจจยตา หรือหลักปฏิจจนสมุปบาท นี้ หลักปฏิจจนสมุปบาทแสดงเหตุผลเป็นกลางๆ ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน เกิดสืบเนื่อง ต่อกันมาตามกระบวนการแห่งเหตุผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด มูลการณเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ไม่ว่าจะใน รูปพระเจ้าผู้สร้างหรือสิ่งใดๆ¹³¹

ทัศนะของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกแสดงให้เห็นว่า แม้การอธิบายหลักคำสอนใน พระพุทธศาสนาจะสอดคล้องกับหลักการ แต่ถ้านิ่งที่สุดแล้วนำไปสู่ความเชื่อว่ามีบางอย่างที่ยิ่ง แท้เป็นต้นคอกหรือมูลการณของทุกสิ่งอยู่ ทัศนะเช่นนี้จะแย้งกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถร วาททันที มองในแง่นี้ดูเหมือนจะเป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาเถรวาทมีจุดยืนเช่นไร อาจารย์พุทธทาสเหมือนกับนักคิดฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทตรงที่ท่านอธิบายหลักธรรมในรูป กระบวนการเหตุปัจจัยที่สิ่งต่างๆ ทั้งหมดอาศัยกันและกันเป็นไป ถ้าเพียงเท่านั้นคงไม่มีข้อแตกต่าง มากนักกับทัศนะฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท แต่ที่ลึกกว่านี้คือท่านยอมรับว่ามีมโนทัศน์เรื่องปฐมเหตุ อยู่เบื้องหลังสิ่งทั้งหลาย ท่านเชื่อว่าเมื่อเราสืบสาวเหตุปัจจัยไปเรื่อยๆ เราจะพบต้นคอกหรือมูลการณ ที่ว่านี้

ความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับอาจารย์พุทธทาสถืออย่างหนึ่งก็คือว่า อาจารย์ พุทธทาสเข้าใจกฎธรรมชาติเป็นจริง มิใช่เป็นเพียงสมมุติ (ซึ่งเห็นได้จากการที่อาจารย์พุทธทาสจัด ให้กฎธรรมชาตินี้เป็นอสังขตธรรม ซึ่งเท่ากับว่า มีค่าความจริงเท่ากับสิ่งที่ปรมัตถสัจจะ มิใช่ สมมุติสัจจะ และการจัดเช่นนี้มีผลต่อทัศนะเกี่ยวกับอสังขตธรรมที่แตกต่างกันระหว่างอาจารย์พุทธ ทาสกับพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งจะได้พิจารณาต่อไป) พระพุทธทาสในส่วนที่สนับสนุนการตีความ ดังกล่าวนี้อาจจะพระพุทธทาสส่วนที่พระพุทธเจ้าคริสต์ไว้ว่า พระองค์ได้ทรงค้นพบกฎธรรมชาติที่มี อยู่อย่างนี้อยู่แล้ว และมีอยู่ก่อนพระองค์จะมาค้นพบ พระองค์เองเป็นเพียงผู้มาพบแล้วก็นำบอก

¹³¹ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม (กรุงเทพฯ : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 83, 85.

สอนให้คนทั้งหลายให้รับทราบเท่านั้น อาจารย์พุทธทาสตีความพระพุทธรพจน์ดังกล่าวนี้ว่าเป็นปฐมเหตุ เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย

ในขณะที่พุทธศาสนาเถรวาทเข้าใจว่าเป็น กระบวนการสัมพันธ์ที่สิ่งต่างๆ อิงอาศัยกันและกัน ที่มีอยู่แล้ว สิ่งทั้งหลายเมื่อจะเกิดขึ้นหรือจะดับไปก็เป็นแบบกระบวนการนี้ การอิงอาศัยกันและกันของสรรพสิ่งนี้มีอยู่อย่างนี้อยู่แล้วมีอยู่ก่อนที่พระพุทธรเจ้าจะทรงมารู้มาเห็น การที่พระพุทธรเจ้ามารู้มาเห็นสิ่งนี้ก็ถือการมาค้นพบว่ามี “การอิงอาศัยกันและกันเกิดและดับของสิ่งทั้งหลาย” นี้ แล้วจึงบัญญัติเรียกกระบวนการที่เป็น ไปอย่างสม่ำเสมอเช่นนี้ว่า เป็นกฎธรรมชาติบ้าง เป็นกฎอภิปัจจยดาบ้าง ปฏิจางสมุปปาตบ้าง กฎธรรมชาติหรืออภิปัจจยดา ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นสมมุติบัญญัติเรียกความจริงที่เป็นอย่างนั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงมีแต่กระบวนการหรือกระบวนการเหตุปัจจยเท่านั้นที่มีอยู่ เป็นอยู่อย่างนี้

เพราะฉะนั้น ข้อแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับอาจารย์พุทธทาสก็คือว่า อาจารย์พุทธทาสตีความกฎธรรมชาตินี้ว่า เป็นปฐมเหตุ เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย มิใช่สิ่งสมมุติ แต่พุทธศาสนาเถรวาทเองเข้าใจว่า กฎธรรมชาติ นี้เป็นเพียงสิ่งสมมุติบัญญัติเรียก “การที่สิ่งทั้งหลายเกิดดับแบบอิงอาศัยกันและกัน” (สมมุติบัญญัติ) พระพุทธรเจ้ามาค้นพบสิ่งนี้แล้วนำมาเปิดเผยเท่านั้น มิใช่สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นมูลเหตุของสิ่งทั้งหลาย ถ้าจะมีอยู่จริงๆ ก็จะมีแต่กระบวนการหรือกระบวนการดังกล่าวเท่านั้นที่มีอยู่และกระบวนการดังกล่าวนี้ไม่มีพื้นที่ว่างให้กับ สิ่งที่เป็นสาเหตุแรก ซึ่งดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง

เหตุผลที่พุทธศาสนาเถรวาทคิดว่า กฎธรรมชาติเป็นสมมุติบัญญัติ (Concept) มิได้เป็นต้นตอที่มาของสิ่งทั้งหลาย ก็เพราะว่าพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้เข้าใจกระบวนการหรือกฎธรรมชาติว่า สร้างสิ่งทั้งหลาย แต่เป็นเพราะสิ่งทั้งหลายเป็น ไปตามกระบวนการนี้ ยกตัวอย่างกฎอภิปัจจยดาที่แสดงออกมาเป็นกฎหรือนิยาม 5 นั้น อุดุนิยาม ก็คือกฎธรรมชาติที่ควบคุมดูแลสิ่งๆ ที่เกี่ยวกับอุณหภูมิจิตตนิยามคือกฎธรรมชาติที่ควบคุมดูแลสิ่งมีชีวิตหรือพืชพันธุ์ต่างๆ จิตตนิยาม คือกฎธรรมชาติที่ควบคุมดูแลเรื่องการทำงานของจิต กรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่ควบคุมดูแลเกี่ยวกับเรื่องการทำของมนุษย์ และธรรมนิยามคือกฎธรรมชาติที่ควบคุมดูแลเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความ เป็นเหตุเป็นผลของสิ่งต่างๆ กฎธรรมชาติเหล่านี้เป็นกฎที่คอยควบคุมดูแลตามหน้าที่ของมัน แต่ตัวมันเองไม่ได้มีอำนาจในการสร้างสิ่งต่างๆ ออกมาได้ อุดุนิยามก็ไม่ได้สร้างอุณหภูมิจิตตนิยามก็ไม่ได้สร้างสิ่งมีชีวิตหรือพืชพันธุ์ต่างๆ จิตตนิยามก็ไม่ได้สร้างจิต กรรมนิยามก็ไม่ได้สร้างกรรมหรือการกระทำ ในความเข้าใจของพุทธศาสนาเถรวาทกฎจึงเป็นเพียงสมมุติบัญญัติที่สะท้อนให้เห็น กระบวนการอิงอาศัยกันและกันของสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ แล้วได้เรียกปรากฏการณ์ที่

เป็นไปอย่างมีระเบียบและสม่ำเสมอว่า “กฎ” ตามความเข้าใจนี้กฎอภิปัจจยาคาที่เป็นกฎธรรมชาตินั้นก็เป็นแต่กฎที่เป็นกลางๆ ที่บอกว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี ทุกอย่างมีเกิดและดับอย่างมีสาเหตุ กฎเป็นแต่เพียงมโนทัศน์ที่คนเราสร้างขึ้นจากการสังเกตเห็นความเป็นระเบียบสม่ำเสมอในธรรมชาติเท่านั้น

เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องปฐมเหตุนี้ ที่ผ่านมานิพนธ์ที่สามผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ว่า พระเจ้านั้นแบ่งได้เป็นสองแบบด้วยกันคือ พระเจ้าแบบบุคคล (Personal God) กับพระเจ้าแบบนามธรรม พระเจ้าแบบแรกนั้นเป็นที่ชัดเจนว่าทั้งสองฝ่ายปฏิเสธเหมือนกันทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและอาจารย์พุทธทาส ส่วนพระเจ้าแบบที่สองนี้พุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธเพราะเท่ากับยืนยันว่ามีอัตตลักษณะบางอย่างอยู่ โดยรวมพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธพระเจ้าทั้งสองแบบนี้เพราะเห็นว่าต่างก็ยืนยันว่ามีอัตตาอยู่ซึ่งขัดแย้งกับหลักอนัตตาทางพุทธศาสนาเถรวาท แต่ข้อเสนอเรื่องปฐมเหตุของอาจารย์พุทธทาสนี้ ซึ่งท่านยืนยันว่ามีปฐมเหตุเป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย ข้อเสนอนี้ในท้ายที่สุดจะนำไปสู่คำถามว่า พระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสนำไปสู่การยืนยันอัตตลักษณะบางอย่างหรือไม่ แม้ท่านจะกล่าวว่าพระเจ้ามิใช่เป็นตัวตน แต่คำอธิบายพระเจ้าของท่านก็ดูเหมือนจะยืนยันลักษณะของอัตตาบางอย่างอยู่ หมายความว่า ท่านปฏิเสธตัวตนอีกแบบหนึ่ง (แบบบุคคลหรือพระเจ้าแบบบุคคล) แต่ไม่ได้ปฏิเสธตัวตนอีกแบบที่เป็นนามธรรม (บางอย่างที่มีอยู่หรือพระเจ้าแบบนามธรรม) ซึ่งตรงกับพระเจ้าในความหมายที่สองนี้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระเจ้าที่อาจารย์พุทธทาสเสนอนั้นท่านยืนยันว่าเป็นพระเจ้าที่ไม่ใช่อัตตา แต่ท่านก็ได้อธิบายไว้ชัดเจนว่า พระเจ้าที่ไม่ใช่อัตตานั้นมีลักษณะเช่นไร มีงานอีกบางส่วน¹³² ที่ท่านมิได้กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าไว้ แต่ได้กล่าวเกี่ยวกับอนัตตาไว้ ผู้วิจัยจึงขอยกงานชิ้นนี้มาประกอบไว้ในที่นี้เพื่อพิจารณาว่า อาจารย์พุทธทาสมีความคิดเกี่ยวกับเรื่องอนัตตาไว้อย่างไร

เกี่ยวกับเรื่องอนัตตา อาจารย์พุทธทาสคิดว่าเป็นเรื่องที่เป็นแก่นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาเพราะถ้าเราเรียนรู้ความจริงเรื่องอนัตตาเราก็จะรู้ถึงความเป็นอิสระทางจิต ถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายทางศาสนา และถือว่าเรื่องอนัตตานั้นเท่านั้นที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนาที่ทำให้พระพุทธศาสนาต่างจากศาสนาอื่นๆ¹³³ และถ้าหากจะเน้นในแง่ที่ว่าจะมีแนวทางอันไหนที่จะเป็นเครื่องมือนำทางจิต (Spiritual Guide) ไปสู่ความรอดพ้นที่แท้จริงได้แล้วเราจะพบว่า ปรัชญาอันว่าด้วยอนัตตานั้นเองที่จะสามารถเป็นมรรคเหตุสัจของวิญญาน

¹³² พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพุทธเจ้า ใน ชุมนุมเรื่องยาว (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิและธรรมสภา, 2544).

¹³³ เรื่องเดียวกัน หน้า 218.

นำไปสู่ความรอดพ้นและอิสระอย่างเด็ดขาดได้ถึงที่สุด¹³⁴ พระพุทธศาสนาไปได้ไกลกว่าศาสนาอื่นในด้านเป้าหมายสูงสุดทาง จริยศาสตร์ ก็เพราะคำสอนเรื่องอนัตตานิ แม้เป้าหมายสูงสุดในศาสนาอื่นเป็นเพียงการได้มีตัวตนที่เป็นบรมสุข ไม่เปลี่ยนแปลง แต่พระพุทธศาสนาสอนให้ไกลกว่านั้นคือให้ละตัวตนนี้ อันจะเป็นสุขที่ก้าวพ้นไปจากคำสอนในศาสนาต่างๆ

อาจารย์พุทธทาสเสนอว่า อนัตตาของพระพุทธเจ้ามีความหมายเฉพาะที่ต่างจากแนวคำสอนลัทธิอื่นๆ อนัตตาของพระพุทธเจ้าไม่เห็นว่ามีอัตตาหรือตัวตนในสิ่งทุกสิ่ง หรือเห็นว่าสิ่งนั้นๆ หรือส่วนนั้นๆ เป็นอัตตาตัวคนก็หาไม่ พระพุทธศาสนาแบ่งสิ่งทั้งปวงเป็น 2 พวกด้วยกันคือสังขตธรรมกับอสังขตธรรม สิ่งแรกนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏการณ์ที่เราสัมผัสได้ อยู่ในวิสัยที่เราจะศึกษาได้ด้วยวิธีการทางวัตถุ (Physics) สิ่งเหล่านี้อาจารย์พุทธทาสเห็นว่า เป็นมายา เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบรวมตัวกัน ตกอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของกาลเวลา มีรูปร่างและขนาด ซึ่งล้วนแต่มีความเปลี่ยนแปลงไม่รู้จบเราจึงเรียกมันว่า สังขตธรรมหรือเทียบได้กับสิ่งที่มีปรากฏการณ์ทั้งหลาย (Phenomenon) ส่วนสิ่งที่สองคือ อสังขตธรรม เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับสิ่งแรกที่กล่าวมา เป็นสิ่งที่ชวนให้เห็นเป็นตัวเป็นตนมากที่สุด เพราะมันเป็นสิ่งที่ไม่เป็นมายา เกิดมีอยู่ได้เองโดยไม่ต้องอาศัยอะไร ไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง ไม่มีส่วนประกอบของสิ่งทั้งหลายรวมกัน ไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา ไม่มีรูปร่างและขนาดที่วัดหรือคำนวณได้ สิ่งนี้เราจะรับรู้หรือศึกษาได้ก็โดยการอนุมาน (Inference) ตามหลักเหตุผลเท่านั้น กล่าวคือมีปัญญาที่ประกอบด้วยเหตุผลเป็นเครื่องมือสำหรับทำความเข้าใจ อสังขตธรรมนั้นกล่าวถึงที่สุดก็ได้แก่สภาพแห่งสังขธรรมสูงสุด คือพระนิพพานนั่นเอง การมีอยู่ของนิพพานชวนให้เห็นว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนที่สุด เพราะมีลักษณะปรากฏอย่างแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ถึงกระนั้น ก็มีใจตัวตน ทั้งเป็นสิ่งที่ใครๆ ไม่ควรสำคัญหรือยึดถือเอามั่นว่าเป็นตัวตนของมันหรือของใครด้วย ในเรื่องนี้อาจารย์พุทธทาสได้ยกพุทธภาษิตที่ว่า สพุเท ฐมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นไม่ใช่อัตตา เพราะสิ่งทั้งหลายก็เป็นเพียงสักแต่ว่าธรรม หรือสิ่งๆ หนึ่งๆ เท่านั้น เป็นธรรมชาติทั้งนั้น¹³⁵ อาจารย์พุทธทาสเห็นว่า อสังขตธรรมนี้เป็นธรรมที่ยากในการอธิบาย เพราะเป็นเรื่องที่ประจักษ์ได้เฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น ดังที่ท่านกล่าวว่า

“อสังขตธรรมนี้เป็นสิ่งที่อธิบายยาก จะต้องค่อยศึกษา สังเกตไปจนกว่าจะแจ่มแจ้งด้วยตัวเอง ในที่นี้กล่าวแต่เพียงว่ามันไม่มีปรากฏการณ์ และตรงข้ามกับสังขตธรรมทุกๆ อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือมันไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ตาย ไม่รู้จักตาย ไม่ต้องมีการเกิดหรือการทรง

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 221.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 225

ตัว มันก็ยังมีอยู่ได้ ทั้งยังเป็นการมีอยู่ที่มั่นคง และมีโชมาษา สิ่งที่มีลักษณะคังว่านี้ เรารวมเรียกว่า อสังขธรรม หรือตรงกับสิ่งที่ไม่มืปรากฏการณ์ (Noumenon)¹³⁶

อาจารย์พุทธทาสอธิบายว่า พระนิพพานนั้นแม้ที่กล่าวกันว่า จิตหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ หรือได้หยั่งทราบพระนิพพานนั้น ก็หาใช่การเอานิพพานเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาไม่ แต่หมายถึงการ แน่ใจหรือวางใจเด็ดขาดของการอนุมาณถึงพระนิพพานนั่นเอง เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่แน่นอน เด็ดขาด (ที่ดับกิเลส) ดายตัวลงไปในใจตนเอง ซึ่งทำให้เห็นได้เป็นเรื่องเฉพาะตัวว่าเป็นอย่างนั้นๆ ซึ่งบอกกันไม่ได้ แม้คำที่กล่าวว้า ได้รับรสนิพพาน ก็เช่นกัน หาใช่นิพพานเป็นตัวตนไม่ แต่มีความหมายแต่เพียงจิตหมดกิเลส หรือบรรลุถึงสภาพอันหนึ่งที่เรียกว่า นิพพาน ซึ่งมีรสอันเกิดขึ้น ในตัวของมันเอง เหมือนเมื่อเราอบน้ำชำระเหงื่อโคลอออกหมด ร่างกายของเราที่สะอาดเราจะบอก ว่าเราได้รับรสความสะอาดก็ไม่ได้ เป็นแต่มันเนื่องกันกับความสะอาด ความสะอาดไม่มีรสเลย เพราะเมื่อร่างกายเราสะอาด มันได้เกิดรสใหม่ขึ้นในตัวมันเอง พระนิพพานก็เหมือนกัน มันคือ สภาพที่จิตสะอาดปราศจากกิเลสสิ้นเชิง จึงไม่มีตัวตน หรือเป็นวัตถุ ไม่มีรสที่ปรากฏชัดซึ่งเรา สัมผัสไม่ได้ คังที่ท่านกล่าวว้า

“สำหรับจิตที่สะอาดจากกิเลสโดยสิ้นเชิงเป็นพระนิพพานก็ฉนั้น สภาพธรรมหรือ นิพพาน ไม่มีตัวเป็นวัตถุ ไม่มีรส ที่เป็นปรากฏการณ์ชัดๆ เราจึงสัมผัสไม่ได้ด้วยการสัมผัส¹³⁷

อาจารย์พุทธทาสอธิบายว่า นิพพาน แม้จะมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย แต่นิพพานก็ มิใช่ตัวตน หากแต่เป็นสภาพความมีอยู่แห่งความปราศจากสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัย และสิ่งที่เกิดมาจาก เหตุปัจจัยนั้นเสีย กล่าวคือ เมื่อเอาสิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นเหตุและเป็นผลออกไปให้หมดแล้ว สิ่ง ที่เหลืออยู่ก็คือสิ่งที่ไม่ใช่เหตุและมีผล เป็นสิ่งที่ปราศจากเหตุและผลโดยสิ้นเชิง ได้แก่นิพพาน นั้นเอง เมื่อนิพพานเป็นที่ดับของสิ่งที่เป็นเหตุและเป็นผลคังนี้แล้ว ก็แปลว่านิพพานคือแดนหรือ สภาพที่ดับของกิเลสและทุกข์อย่างสิ้นเชิงนั่นเอง¹³⁸ รวมความแล้วสิ่งที่เรากล่าวมานั้น ไม่ว่าทั้งที่เป็น สังขตะหรืออสังขตะก็คัม เป็นสิ่งที่มีใช่ตัวตน หรือมีตัวตนชนิดที่เป็นตัวของมันหรือตัวของเรา ที่มี อยู่ก็เป็นเพียงสภาพธรรมล้วนๆ ต่างกันแต่ว่าชนิดหนึ่งเป็นมาษา ส่วนอีกชนิดหนึ่งไม่เป็นมาษา แต่ อย่างไรก็ตามทั้งสองอย่างต่างก็เป็นเพียง ธรรมชาติ ด้วยกันทั้งนั้น

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 226-227 (เป็นที่สังเกตว่า Noumenon ในทางปรัชญาตะวันตกมักจะหมายถึงสิ่งที่มีอยู่จริง คังที่ ไม่เปลี่ยนแปลง มีอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง (Thing In Itself) ตรงข้ามกับความหมายของ อสังขธรรม คัม ความเข้าใจของพุทธศาสนาเถรวาท - ผู้วิจัย)

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 226.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 248.

ปัญหาที่คนส่วนมากมักไม่เข้าใจ เรื่องอนัตตานั้น เป็นเพราะยึดติดกันแต่ฝ่าย “ด้านหน้ามาน (ที่เป็นสังขตธรรม)” ไม่มีใครเคยเข้าไปดู “ด้านหลังมาน (ที่เป็นอสังขตธรรมหรือนิพพาน)” และ บ้างยังซ้ำกว่านั้นคือ ไม่คิดว่ามี จึงสำคัญอยู่เสียเองตามธรรมดาว่า สิ่งต่างๆ มีเพียงเท่านี้ ยึดเอาทั้ง ร่างกายแล้วรวมกันเข้าเป็นตัวเรา มีใจเป็นศูนย์กลาง ไม่มีอะไรมากไปกว่าเป็นตัวเรา การยึดถือว่า เป็นตัวเราดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นสัญชาตญาณชนิดที่สนิทที่สุดที่ทุกคนมี อาจารย์พุทธทาสเห็นว่า บุญ บาปที่ทำกันนั้น มักตั้งคำถามกันว่า อะไรเป็นผู้ทำบุญ อะไรเป็นผู้กลัวบาป ถ้าคนส่วนใหญ่เมื่อมอง ไม่เห็นความเป็นอนัตตาแจ่มชัดแล้ว ก็จะพากันถือเอา ตัวเรานี้เป็นผู้ทำบุญและบาป จึงทำให้ติดกัน อยู่ที่ด้านหน้ามานี้ ความจริงแล้ว ตัวเรานั้นหาใช่ตัวตนไม่ เป็นเพียงแต่ธรรมชาติที่หมุนกลิ้งไป เองด้วยอำนาจปัจจัยในตัวมันเอง โดยตัวมันเอง เพื่อตัวมันเอง แต่ที่เราเห็นเป็นตัวเรานั้นก็เพียง ตลอดเวลาที่มันยังรวมมือกันหรือรวมกลุ่มกันอยู่ได้ และยังคงมีเหตุปัจจัยทั้งหลายช่วยปรุงแต่งมัน อยู่ แต่ถ้าเข้าใจกระบวนการหรือหลักอนัตตาแล้วเราจะเข้าใจว่า มิใช่ตัวเรา แต่มันเป็นเพียงมายา เท่านั้น ถ้าเราดอนออกมาเสียจากความยึดถือตัวมันเอง เราก็จะพบว่าด้วยตัวเองทันทีว่า ตัวเราไม่มี มีแต่สิ่งที่ธรรมชาติปรุงขึ้นให้มันมีความรู้สึกนึกแล้วนำมายึดถือว่าเป็นตัวเอง เกิดมีเขามิเราขึ้น เท่านั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ทุกๆ สิ่งเราควรจะรับรู้มันได้ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นแต่สิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นเป็น สังขตธรรมทั้งนั้น ไม่เคยมีใครเลิกมานเข้าไปดูให้เห็นด้านหลังมาน อันเป็นฝ่ายอสังขตธรรม (คือ นิพพาน) เมื่อเรายังไม่ลืมหูลืมตาถึงด้านหลังมานยังรู้จักแต่เพียงด้านหน้า ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะติด กับความสำคัญว่า มีตัวเราอยู่ การกลัวบาปและทำบุญ ก็เพื่อให้ตัวตนที่ยึดถืออยู่นั้น ได้รับความผาสุก หรือความสบายนั่นเอง ฉะนั้นเมื่อพูดถึงเรื่องอสังขต พระนิพพานหรือเรื่องอนัตตาจึงเป็นสิ่งที่ยาก ฟังไม่ออก และการพูดไม่มีตัวตนหรือกายกับใจมิใช่ตัวตน ยิ่งเป็นสิ่งที่ฟังยากที่สุด ก็ด้วยเหตุที่เรา รู้จักกันแต่เพียงครึ่งซีกเฉพาะด้านหน้ามานเท่านั้น

พระพุทธองค์สอนว่าให้ละบาปและทำบุญเสีย และครัสว่า คนเป็นที่พึ่งของคน อาจารย์ พุทธทาสตีความว่า ก็คือ คนที่ใครก็ตามยึดถืออยู่นั่นเองจะต้องเอาเป็นที่พึ่งของคน เพื่อการละความ ยึดถือตัวของเขาเองให้ได้ จนกว่าเขาจะหลุดพ้นออกมาจากการถือตัวตน ไม่มีตัวตน คงมีแต่ ธรรมชาติหมุนเวียนอยู่เท่านั้นเอง และเมื่อเขาหลุดจากการยึดถือตัวตนแล้ว ก็จะอยู่เหนือคนและ เหนือการทำบาปทำบุญเอง ดังสมัยพุทธกาลเหล่าพระอรหันต์ท่านก็อยู่นอกเหนือบุญและบาป พันติ พันชั่ว ไม่มีตัวตนอีกต่อไปนั่นเอง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เมื่อพ้นออกมาเสียจากคนดังนี้แล้ว จะ มามีตัวตนที่ความพ้นอีกนั้น มันเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ในทางตรงกันข้าม การยึดถือที่ว่านั้นอาจ เป็นสิ่งที่มิได้สำหรับผู้ที่ยังมีวิชาหรือความหลงผิดเหลืออยู่ อาจารย์พุทธทาสเห็นว่า การยึดถือว่า

นิพพานเป็นตัวตน หาใช่มติของพระพุทธองค์ไม่ หากแต่เป็นมติของลัทธิอื่นๆ ซึ่งเกิดก่อนสมัยพระพุทธเจ้าเล็กน้อย ที่จริงแล้วพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธอัตตาโดยประการทั้งปวง พระพุทธศาสนาไม่มีอัตตา ดังที่ท่านกล่าวว่า

“การที่ถือเอาว่า พระนิพพานเป็นตัวตน จึงไม่ใช่มติของพระพุทธเจ้า แต่เป็นมติของลัทธิอื่น ซึ่งเกิดขึ้นก่อนสมัยพระพุทธเจ้าเล็กน้อย และมีพวกพุทธบริษัทบางคน ที่นินทาอ้างว่าเป็นพุทธมคติหลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว และกระทั่งในบัดนี้ ก็ยังมีบางคนที่เกิดมิมติไปฟ้องกัน เข้ากับมติดังนั้น หรือมิฉะนั้น ก็เพื่อรวมเอาพุทธมคติเข้าไปเป็นอันเดียวกับมติของคน เพื่อผลบางอย่าง

สรุปความได้ว่า หลักอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น ปฏิเสธว่าเป็นอนัตตาโดยประการทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ทั้งฝ่ายค้ำหน้ามานและหลังมาน คือทั้งวิชาและอวิชา ที่ทรงเออวยตามโอรชชาวลอกว่า ตัวคนสำหรับจะ ได้เว้นบาปและกระทำบุญนั้นย่อมหมายความอยู่เพียงแต่ตัวตนที่ส่วหลงสำคัญผิดขึ้นยึดถือตลอดเวลาที่ส่วยัง ไม่มีญาณทัศนะเท่านั้น”¹³⁹

ที่กล่าวมานี้คือทัศนะของอาจารย์พุทธทาสเกี่ยวกับความเห็นเรื่องอนัตตา ทัศนะดังกล่าวนี้เป็นหลักฐานที่ปรากฏในส่วนอื่นของงานเขียนของอาจารย์พุทธทาส ซึ่งเป็นทัศนะที่แสดงความเห็นเกี่ยวกับอนัตตาลำพังอย่างเดียวนั้นได้เกี่ยวข้องกับโน้ตสนเรื่องพระเจ้า เหตุผลที่ผู้วิจัยนำมาพิจารณาด้วย ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า อาจารย์พุทธทาสไม่ยอมรับ/ไม่เห็นด้วยกับทัศนะที่เชื่อว่ามัตตา เพราะฉะนั้น เมื่ออาจารย์พุทธทาสพูดเกี่ยวกับปฐมเหตุ (ในมโนทัศน์เรื่องพระเจ้า) นั้นแม้จะชวนให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในท้ายที่สุดอาจนำไปสู่การยืนยันความเป็นตัวตนหรือความมีอัตตลักษณ์บางอย่างหรือไม่ เมื่อเราพิจารณาหลักฐานในส่วนอื่น (เช่นทัศนะเรื่องอนัตตาที่ยกมานี้) ของท่านแล้ว เราไม่อาจคิดเช่นนั้นได้ เพราะหลักฐานส่วนนี้ชี้ถึงความขัดแย้งกับแนวความคิดเรื่องอัตตาอย่างชัดเจน จะว่าไปแล้วทัศนะเรื่องอนัตตาของอาจารย์พุทธทาสนั้นมีได้ต่างจากมิตินักคิดฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทส่วนใหญ่มาจนนัก เพราะต่างก็ปฏิเสธไม่ยอมรับว่าในพระพุทธศาสนามีพื้นที่ว่างให้กับแนวความคิดเรื่องอัตตาแต่ประการใด

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 229-230.

4.1.3. ประเด็นเรื่องอสังขตธรรม

พระพุทธพจน์เกี่ยวกับอสังขตธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงอสังขตะและทางที่จะให้ถึงอสังขตะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อสังขตะเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อสังขตะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทางที่จะให้ถึงอสังขตะเป็นไฉน สมณะและวิปัสสนา นี้เรียกว่าทางที่จะให้ถึง อสังขตะ”¹⁴⁰

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะหรืออสังขตะมีประมาณเท่าใด วิราคะ คือธรรมอันย้ายความเมา ธรรมเครื่องกำจัดความกระหาย ความดอนเสียดซึ่งความอาลัย ความเข้าไปตัดวิญญะ ธรรมเป็นที่สิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น”¹⁴¹

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือ ไม่ปรากฏความเกิด ๑ ไม่ปรากฏความเสื่อม ๑ เมื่อตั้งอยู่ไม่ปรากฏความแปรปรวน ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ ประการนี้แล”¹⁴²

อสังขตธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมขั้นสูงสุดซึ่งเรียกว่า ปรมัตตธรรม จากข้อความเท่าที่ข้อมาทั้งสามข้อความนั้น (ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกต่างเล่มกัน) แม้จะมีได้บอกตรงๆ ว่าอสังขตะคืออะไรอย่างชัดเจน แต่ก็พอบอกให้เราทราบได้ว่า อสังขตธรรมนี้มีลักษณะเช่นไร อสังขตธรรม ในความหมายที่สามนั้นบอกได้อย่างชัดเจนว่า อสังขตธรรมก็คือธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่ ไม่ปรากฏการเกิดขึ้นและการแตกสลาย เป็นธรรมที่มีอยู่อย่างนี้ ไม่เกิด ไม่ดับ ตามความหมายนี้ก็จะบอกให้เราทราบได้ว่า เมื่อสิ่งใดจะเป็นอสังขตะ สิ่งนั้นต้องมีคุณสมบัติทั้งสามประการนี้ ส่วนอีกสองข้อความข้างบนนั้นแม้จะไม่ได้บอกลักษณะของอสังขตธรรม แต่ก็บอกให้เราทราบได้ว่า อสังขตธรรม คือ พระนิพพาน ถ้านำข้อความทั้งหมดเหล่านี้มารวมกันก็จะได้ความว่า อสังขตะได้แก่นิพพานคือการสิ้นกิเลสหรือการดับทุกข์ มีอยู่ ไม่ปรากฏความเกิด ความเสื่อมและไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง

พุทธศาสนาเถรวาทกระแสหลักตีความว่า ถึงแม้ข้อความเหล่านี้จะไม่ได้บอกเราชัดว่า อสังขตธรรมคือนิพพานเท่านั้น แต่พุทธศาสนาเถรวาทก็เห็นว่าเท่ากับบอกว่า อสังขตธรรมมีอย่างเดียวคือนิพพานเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อกล่าวถึงอสังขตธรรมจะ

¹⁴⁰ ส. สพ. 18/675/441.

¹⁴¹ อจ. จตุกก. 21/33

¹⁴² อจ. เอก-ทุก-คิกนิปาต 20/487

หมายถึงพระนิพพานเท่านั้น ทั้งในแม่คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมเองก็ดี อรรถกถาอื่นๆ ก็ดี ก็ปรากฏข้อความที่บอกว่าอสังขตธรรมคือนิพพานมีอยู่ให้เห็นมากมาย¹⁴³

ที่ผ่านมา อาจารย์พุทธทาสมองกฎธรรมชาติหรืออิทัปปัจจยตาเป็นสองส่วนคือ ส่วนหนึ่งเป็นความจริงสูงสุดเรียกว่า อสังขตธรรม และอีกส่วนหนึ่งคือสิ่งต่างๆ ทั้งหลายที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป เรียกว่า สังขตธรรม มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าก็คืออิทัปปัจจยตาในส่วนแรกที่เป็นอสังขตะ¹⁴⁴ นั่นเอง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงไม่ถูกปรุงแต่งจากเงื่อนไขใดๆ ตามกระบวนการเหตุปัจจัยนั้น เมื่อเราสืบย้อนเรื่อยไปเราจะพบว่า มีสิ่งๆ หนึ่งอยู่ เป็นต้นกำเนิดของสิ่งทั้งหลาย อิทัปปัจจยตาในส่วนที่เป็นพระเจ้านั้นเป็นความจริงสูงสุด แยกเป็นกฎธรรมชาติที่ดำรงอยู่ คอยควบคุมดูแลสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามตัวกฎ ด้วยสถานะเช่นนี้ อิทัปปัจจยตาจึงมีอยู่ตลอดกาลเป็นนิรันดร์และ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

“พระเจ้านั้นเป็นธรรมชาติเท่านั้น ไม่เหนือธรรมชาติ แต่เป็นธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ คือเป็นสังขะ หรือเป็นกฎ ที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ตลอดกาลนิรันดร์ พระศาสดาจะเกิดขึ้นก็ตาม พระศาสดาจะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธรรมชาตินั้นมีอยู่ ว่าอย่างนั้นก็แล้วกัน ต้องธรรมชาตินั้นต้องมีตัว “นั้น” ด้วยนะ ธรรมชาตินั้นไม่เอา ธรรมชาตินั้นเป็นคตคา อวิคตคา อนัญญคา ทุกๆ คำที่มันเป็นคำแทนกันได้ ธัมมนิยามคา ธัมมัญญิตคา กระทั่ง อิทัปปัจจยตา นี่มันมีอยู่ ในฐานะเป็นกฎที่เป็นสังขะ เป็นธรรมชาติประเภทอสังขตะใครไปแตะต้องไม่ได้”¹⁴⁵

ฐานะของอิทัปปัจจยตาในแง่นี้ คือความจริงสูงสุดเป็น “อสังขตธรรม” เป็นกฎที่เด็ดขาด เป็นธรรมชาติส่วนที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ว่าพระองค์จะอุบัติขึ้นมาหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นสิ่งที่มียู่แล้ว ส่วนสิ่งต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นมานั้นอาจารย์พุทธทาสเห็นว่าก็เป็นอิทัปปัจจยตาเช่นกันแต่เป็นอิทัปปัจจยตาในลักษณะที่เรียกว่า “สังขตธรรม” อันหมายถึงสิ่งต่างๆ ทั้งหลายที่ถูกสร้างขึ้นมาจากตัวกฎและเป็นไปตามตัวกฎที่เป็นอสังขตธรรม¹⁴⁶

จากลักษณะดังกล่าวมาเราจะเห็นได้ว่า อาจารย์พุทธทาสตีความอิทัปปัจจยตาออกเป็นสองส่วนคือ อิทัปปัจจยตาที่เป็นตัวกฎกับอิทัปปัจจยตาที่เป็นไปตามตัวกฎ อิทัปปัจจยตาที่เป็นเป็นไป

¹⁴³ สุตต. ตี. สฬายคณวคฺโค 18/675 สุตต. ขุ. ปฏสัณณิกทานคฺโค 31/175, 735. สุตต. ขุ. อปทานิ 32/ 3. อภิ.ธมฺมสงฺกคฺฉิ 34/ 906. อรรถกถาก็เช่น ปรมคฺติปิณี ข้อที่ 56. สมุญฺจลวิลาสิณี เล่ม 3 ข้อที่ 352. ปปฺพจฺสูททนี เล่ม 4 ข้อที่ 102. สทฺธมฺมปกาสิณี เล่ม 1 ข้อที่ 62, 144. สมฺโมหวิโนทนี ข้อที่ 20. ...

¹⁴⁴ พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2544), หน้า 106.

¹⁴⁵ พุทธทาสภิกขุ, ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ (กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 332-333.

¹⁴⁶ พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2544), หน้า 102-103.

ตามตัวกฎนี้คือสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกและจักรวาลนี้ไม่เว้นสิ่งใด ซึ่งมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และเสื่อมสลายไปเป็นส่วนที่เรียกว่า สังขตธรรม ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองโดยไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนอิทัปปัจจยตาที่เป็นตัวกฎนั้นคือความจริงสูงสุด เป็นต้นกำเนิดและควบคุมดูแลสิ่งต่างๆ ในส่วนสังขตธรรมนั้นให้เป็นไปตามกระบวนการเหตุปัจจัย อิทัปปัจจยตาในส่วนอสังขตธรรมนี้อาจารย์พุทธทาสยกเป็นเหตุผลสนับสนุนว่าคือพระเจ้า เพราะเป็นความจริงสูงสุด ไม่มีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย

เหตุผลที่ว่า ทำไมท่านจึงคิดว่าอิทัปปัจจยตานี้คือสังขตธรรมอาจจะเป็นเพราะว่า เมื่อเราดูความหมายที่สามของสังขตธรรมก่อนหน้านี้ได้แสดงคุณลักษณะสามประการของ อสังขตธรรมไว้คือ ไม่ปรากฏการเกิดขึ้น ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย และแม้ดำรงอยู่ก็ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลง เมื่อกลับมาพิจารณาหลักอิทัปปัจจยตาก็เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วก่อนที่พระพุทธองค์จะมาทรงค้นพบจากคำยืนยันที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ซึ่งอาจารย์พุทธทาสตีความว่าเป็นพระเจ้า กฎนี้เป็นกฎที่มีอยู่เป็นนิรันดร์ เมื่อนำทั้งสองอย่างคือ อสังขตลักษณะกับอิทัปปัจจยมาเทียบกันดูเราก็จะเห็นว่ามันมีคุณสมบัติเดียวกัน นั่นอาจเป็นเหตุผลว่าทำไมอาจารย์พุทธทาสจึงเสนอว่าอิทัปปัจจยตาเป็นอสังขตธรรม เพราะอิทัปปัจจยตาก็คือกฎธรรมชาติที่อยู่แล้ว ไม่มีการเกิดขึ้นและไม่มีการเปลี่ยนแปลง ตามทัศนะของอาจารย์พุทธทาสอิทัปปัจจยตาในส่วนที่เป็นอสังขตธรรม ก็คือความจริงสูงสุด (ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ) เป็นนิรันดร์และไม่เปลี่ยนแปลงมีอยู่ก่อนทุกสิ่งและคอยควบคุมดูแลสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามกฎ สิ่งต่างๆ ล้วนมาจากกฎธรรมชาติเป็นผู้สร้างสรรค์ทั้งสิ้น ทัศนะนี้จะแสดงนัยที่ตามมาบางอย่างคือ อสังขตธรรม ไม่จำกัดแก่นิพพานเท่านั้นซึ่งแตกต่างจากที่พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า อสังขตธรรมมีอย่างเดียวกับนิพพานเท่านั้น

การที่พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าสังขตธรรมมีอย่างเดียวกับนิพพานเท่านั้นส่วนหนึ่งเกิดเพราะเชื่อและตีความตามหลักฐานชั้นคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถา (ตามมติการตีความของเถรวาท) แล้ว อีกส่วนหนึ่งเกิดเพราะพุทธศาสนาเถรวาทมองว่า หลักธรรมส่วนอื่นนอกจากนิพพานแล้ว ไม่ใช่สังขตธรรม แต่เป็นสังขตธรรมทั้งหมด อิทัปปัจจยตาในความเข้าใจของพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ใช่สังขตธรรม แต่เป็นสังขตธรรม เหตุผลก็เพราะธรรมเหล่านี้เป็นกฎที่เป็นกลางๆ ที่บอกว่าเป็นเพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี โดยสถานะของอิทัปปัจจยตาแล้วเป็นเพียงสมมุติบัญญัติที่ชี้บ่งให้เห็นถึงสิ่งทั้งหลายที่เป็นอยู่อย่างนี้ สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันและกันเป็นไปอย่างเป็นกระบวนการธรรม เป็นเหตุปัจจัย เราจึงบัญญัติตั้งกันขึ้นว่าเป็น “กฎธรรมชาติ” ดังที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า

“...สภาวะธรรมทั้งหลายจะต้องเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง และมันก็ได้เป็นมาอย่างที่มีมัน เป็นอยู่ก็คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยที่มันก็เป็นเช่นนั้นเอง (คตคา) เพราะมันไม่เป็นและไม่อาจจะ เป็นไปอย่างอื่น (อวิคตคา) *กฎเป็นเพียงบัญญัติ* (concept) ซึ่งเกิดจากการที่สภาวะธรรมทั้งหลายมัน เป็นไปอย่างนั้นคากหาก ¹⁴⁷

“อิทัปปัจจยคาปฏิจสุมปบาท คืออะไรคือหลักความจริงของธรรมชาติ ในแง่ที่ทำให้เกิด ปราภฏการณัที่เรารู้ว่าความทุกข์ คือจับที่ตัวกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปของการมีทุกข์ มี ปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นจะนั่นอิทัปปัจจยคาปฏิจสุมปบาท ก็เป็นเรื่องของทุกข์และสมุทัย แต่แทนที่จะ จับที่ปราภฏการณัคือ ทุกข์ ก็ไปจับที่กระบวนการของกฎธรรมชาติ เริ่มที่ข้อสมุทัย เหตุปัจจัยที่เป็นไป จนปราภฏทุกขเป็นผลขึ้น จึงรวมทั้งข้อทุกข์และสมุทัย ดังจะเห็นได้ว่า เวลาครัสปฏิจสุมปบาท พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า “เอวเมคคสุส เกวลสุส ทุกขกขณธสุส สมุทย โหติ” แปลว่า “สมุทัย คือการ เกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ จึงมีด้วยประการฉะนี้” หมายความว่า จากความเป็นไปตามกระบวนการของ กฎธรรมชาตินี้ จึงเกิดมีทุกข์ขึ้น เพราะฉะนั้น ข้อว่า อิทัปปัจจยคาปฏิจสุมปบาทนี้ ก็คือครัสเรื่อง ทุกข์และสมุทัย จากนั้นอีกอย่างหนึ่งที่ครัสไว้ คือ นิพพาน ซึ่งก็คือขอนิโรธ ซึ่งเราจะต้องบรรลุถึง ด้วยการปฏิบัติตามมรรค การที่จะบรรลุนิพพานที่เป็นจุดหมาย ก็เรียกร้องหรือเป็นเงื่อนไขอยู่ในตัว ให้ต้องปฏิบัติตามมรรค ดังนั้น การครัสถึงนิพพาน คือ ขอนิโรธ ก็โยงเอามรรคเข้ามาพ่วงไว้ด้วย พูด ให้ถี่กลงไป ข้อแรก อิทัปปัจจยคาปฏิจสุมปบาท ก็คือ สังขตธรรม พร้อมทั้งกระบวนการความเป็นไป ของมันทั้งหมด ส่วนข้อหลัง นิพพาน ก็คือ อสังขตธรรม ที่พ้นไปจากสังขตธรรมนั้น”¹⁴⁸

4.2 อภิปรายสรุป

จากประเด็นข้อประเณินที่ผ่านมามาทั้งหมดนั้น เราจะเห็นได้ว่า มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของ อาจารย์พุทธทาสนี้ เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วมีความแตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาท 2 ประเด็นหลักๆ ด้วยกันคือ ความคิดเรื่องปฐมเหตุกับ เรื่องอสังขตธรรม กล่าวคือ แม้อาจารย์พุทธทาสจะเสนอ มโน ทัศน์เรื่องพระเจ้านี้ด้วยการตีความหลักธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมด แต่ท่านก็ยอมรับความคิด เรื่องปฐมเหตุว่ามีในพระพุทธศาสนา (ซึ่งต่างจากนักคิดทางฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทที่ไม่ยอมรับ เรื่องนี้) ซึ่งท่านเชื่ออยู่ว่าทุกสิ่งต้องมีต้นกำเนิด เมื่อเราสืบสาวไปเรื่อยๆ เราจะพบค้นคตที่ว่านี้ ด้วย ข้อเสนอเรื่องปฐมเหตุนี้จึงพ่วงมากับประเด็นข้อประเณินอีกประเด็นคือ ประเด็นเรื่องอิตคา กล่าวคือ แนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมนั้นเป็นเพราะท่านเสนอให้ตีความเรื่องปฐมเหตุที่คือพระเจ้านี้ว่าให้ มีความหมายเป็นภาษาธรรมอยู่เหนือวัตถุหรือรูปธรรม (Meta-physical way of speaking) มี ความหมายเชิงนามธรรม มุ่งถึงความจริงสูงสุด จึงชวนให้เข้าใจได้ว่า ท่านกำลังนิยามพระเจ้าคือ

¹⁴⁷ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 70/32. (การเน้นเป็น ของผู้วิจัย)

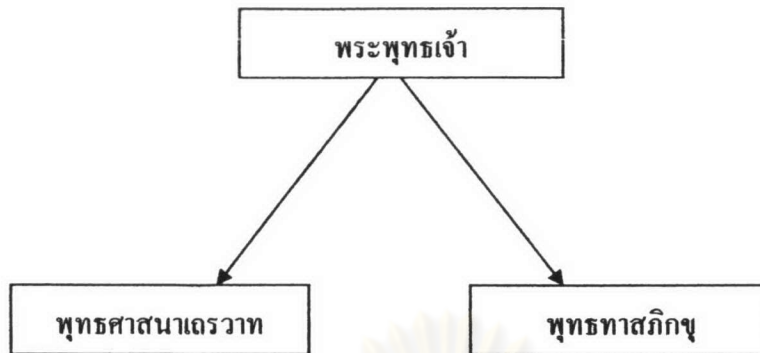
¹⁴⁸ พระธรรมปิฎก, แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2545), หน้า 12-13.

ปฐมเหตุนี้ให้เป็นสิ่งนามธรรมบางอย่างที่มีอยู่จริงทางอภิปรัชญาหรือไม่ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อวิจารณ์ว่า ข้อเสนอของอาจารย์พุทธทาสนี้ดูเหมือนจะยืนยันความมีอิตตาบางอย่างหรือไม่ และการที่ท่านยอมรับความคิดเรื่องปฐมเหตุนี้ เป็นเพราะท่านยอมรับว่า มีความจริงที่เป็นอสังขต-ธรรมที่แสดงบทบาทหน้าที่นี้อยู่ ดังที่เห็นได้จากการที่อาจารย์พุทธทาสตีความหลักธรรมบางอย่าง เช่น อิทัปปัจจยาคา นี้ว่าเป็นความจริงสูงสุดเป็นอสังขตธรรม มีบทบาทหน้าที่เช่นเดียวกับพระเจ้าสูงสุด ด้วยข้อแตกต่างทั้งสองประเด็นนี้เราจะพิจารณาต่อไปทีละประเด็นดังนี้

ก. ประเด็นเรื่องปฐมเหตุ ที่ผ่านมาระยะหนึ่งเราจะเห็นว่าข้อเสนอของอาจารย์พุทธทาสดูเหมือนจะยืนยันว่ามีอะไรบางอย่างอยู่เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย (ปฐมเหตุ) การเสนอเช่นนี้จึงทำให้แตกต่างจากความคิดของฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท ปัญหาก็คือ พระพุทธศาสนามีปฐมเหตุหรือไม่ การพิจารณาเรื่องนี้เราต้องมาคู่กันว่า พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธปฐมเหตุไว้หรือไม่ ความจริงแล้วพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่า มีหรือไม่มีปฐมเหตุ การบอกว่า “ไม่มี” นั้นมาจากการตีความส่วนมากมักจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์รุ่นหลัง คือปรากฏอยู่ในอภิธรรมปิฎกบ้าง (ซึ่งเชื่อกันว่าจารึกขึ้นภายหลัง) ในอรรถกถาบ้าง หรือในคำราชนิพนธ์ต่างๆ เช่นในวิสุทธิมรรคของท่านพุทธโฆษาจารย์หรือในงานของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก

ในส่วนของการตีความนั้น ท่านเสนอว่า “พระเจ้า” ต้องมีคุณสมบัติเป็นปฐมเหตุ เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย แล้วท่านก็เสนอว่า ในทางศาสนาพุทธก็มี ปฐมเหตุหรือปฐมธรรม มีคุณสมบัติพอที่จะเป็นพระเจ้าได้เหมือนกัน แล้วท่านก็ยกประโยค จิตา ว สา ธาตุ ธมฺมภูจิตฺตา ซึ่งท่านตีความเป็นกฎธรรมชาติหรือสิ่งที่เป็นต้นตอที่มาจากสิ่งทั้งหลายอันมีอยู่แล้วก่อนที่พระพุทธเจ้าจะมาค้นพบซึ่งมีนัยตรงกับความหมายของปฐมเหตุ (อันเป็นคุณสมบัติของพระเจ้า) มองในแง่หนึ่งแล้ว สิ่งที่อาจารย์พุทธทาสตีความไม่ถึงกับขัดกับคำสอนของพระพุทธองค์อย่างชัดเจน แต่อาจจะขัดกับความเข้าใจประโยคนี้โดยนักคิดฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทเช่น พระพุทธโฆษาจารย์หรือท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก แต่เราอย่าลืมว่าพระพุทธองค์ไม่ตรัสไว้อย่างชัดเจนว่ามีหรือไม่มี การบอกว่า “มี” หรือ “ไม่มี” ส่วนมากมักมาจากการตีความ อาจารย์พุทธทาสเองก็ตีความฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทเองก็ตีความ

ถ้าเราพิจารณาเรื่องนี้ออกเป็นสามส่วนคือ พระพุทธเจ้า พุทธศาสนาเถรวาท และอาจารย์พุทธทาส ซึ่งถ้าแสดงเป็นรูปเราจะได้รูปดังต่อไปนี้คือ

ถ้าเราพิจารณาเรื่องนี้ออกเป็นสามส่วนเราจะเห็นว่า การตีความของอาจารย์พุทธทาสนั้น ไม่ได้ขัดแย้งกับข้างบนโดยตรง แต่อาจจะขัดแย้งกับในระนาบเดียวกันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้งานที่อาจารย์พุทธทาสเสนอนี้ อาจจะไม่ใช่โดยตรงกับนักคิดฝ่ายพุทธศาสนาเดรวาทเช่น อรรถกถา ท่านพระพุทธโฆส อาจารย์หรือท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เป็นต้น แต่อาจารย์พุทธทาสก็อาศัยการตีความเช่นเดียวกับฝ่ายพุทธศาสนาเดรวาททำ ในที่นี้อาจจะเกิดข้อสงสัยขึ้นมาว่า การที่เราแยกออกมาเป็นสามส่วนดังรูป นั้นแล้ว ในที่สุดเราต้องประเมินหรือไม่ว่า แล้วการตีความแบบไหนถูก หรือ การตีความแบบไหน ใกล้เคียงกับข้างบนมากที่สุด การตอบคำถามนี้ไม่่ง่ายนัก เพราะเนื่องจากพระพุทธเจ้านั้นไม่ชัดเจนที่จะบอกตรงๆ ว่ามีหรือไม่มีปฐมเหตุ ดังนั้นการพิจารณาว่า ใครถูกกว่า หรือใครเข้าใจใกล้เคียงไรมากกว่า นั้นก็จะคู่กันที่จะบอกได้ ในท้ายที่สุดผู้วิจัยคิดว่า โดยหลักและเหตุผลเราอาจสรุปได้ว่ามีทางเป็นไปได้ที่จะตีความแบบอาจารย์พุทธทาสก็ได้

ผู้วิจัยคิดว่า มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของอาจารย์พุทธทาสนี้ ถ้าพุทธศาสนาเดรวาทจะไม่ยอมรับ อาจเป็นเพราะท่านตีความต่างออกไปและบังเอิญว่ามัน ไปขัดกับทัศนะที่มีอยู่ก่อนแล้วในประเพณีทางความคิดของฝ่ายพุทธศาสนาเดรวาทเช่น เรื่องอิทัปปัจจยตากับอสังขตะ เป็นต้นเหล่านี้ที่ฝ่ายหนึ่งไม่ยอมรับ เพราะถ้ารับแล้วอาจจะไปเปลี่ยนหรือขัดกับอะไรบางอย่างที่มีอยู่ (เช่นความคิดหรือความเชื่อเดิมที่มีอยู่) ซึ่งทำที่ท่านเองนี้ก็ดูเหมือนเคยเกิดมาแล้วเมื่อครั้งที่ท่านปฏิเสธคัมภีร์อภิธรรม ก็มีนักคิดฝ่ายพุทธศาสนาเดรวาทเองบางส่วนที่ไม่ยอมที่จะรับหรือจะเปลี่ยนท่านเองนี้เช่นกัน

ข. *ประเด็นเรื่องอสังขตธรรม* ถ้าเราดูแผนภูมิที่ผ่านมา เนื่องจากข้างบนคือพระพุทธเจ้าเองก็มีได้ตรัสไว้ชัดเจนเหมือนกันว่า อสังขตธรรมได้แก่นิพพานอย่างเดียวนั่น การอ่านข้อความเกี่ยวกับอสังขตธรรมทั้งสามที่ยกมานั้น ฝ่ายพุทธศาสนาเดรวาทเองอาจจะเข้าใจโดยตีความว่า พระ

นิพพานเท่านั้นคืออสังขตะอย่างเดียว ฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีท่าทีดังกล่าว ส่วนอาจารย์พุทธทาสเองนั้นไม่เกิดปัญหาว่า พระนิพพานเป็นอสังขธรรมหรือไม่ เพราะท่านยอมรับอยู่แล้วว่า นิพพานเป็นอสังขธรรมแน่ แต่นอกจากพระนิพพานแล้วท่านคิดว่ายังมีอย่างอื่นด้วยที่มีคุณลักษณะของอสังขธรรม เพราะคุณสมบัติของ อสังขธรรมสามประการที่ว่า ไม่ปรากฏความเกิด ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย และขณะดำรงอยู่ก็ไม่ปรากฏความแปรปรวน เมื่อเรานำมา คุณสมบัติเหล่านี้มาพิจารณาร่วมกับหลักธรรมอื่นๆ เช่นอิทัปปิจจยคา เป็นต้น อาจารย์พุทธทาสก็ได้ไปเรื่อยๆ ว่าอิทัปปิจจยคาเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วซึ่งก็หมายความว่า ไม่ปรากฏความเกิดใหม่ ไร้ใหม่ ไม่ปรากฏความเสื่อมใหม่ ไร้ใหม่ มันมีอยู่อย่างนี้ไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงใหม่ ไร้ใหม่ แล้วท่านก็คิดว่าถ้าเราไม่เรียกสิ่งนี้ว่าเป็นอสังขธรรมแล้วเราจะเรียกว่าเป็นอะไร เพราะมันมีคุณสมบัติเดียวกัน เมื่อท่านเห็นว่า สิ่งนี้เป็นอสังขตะซึ่งมีคุณสมบัติเป็นสิ่งที่อยู่ เป็นอยู่ ไม่เกิด ไม่ดับ และไม่เปลี่ยนแปลง ท่านก็เสนอว่าพระพุทธศาสนาเราก็มีกฎหรือบางสิ่งอยู่ในฐานะพระเจ้าเป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย ปัญหาจึงอยู่ที่การเข้าใจและการตีความ ขึ้นอยู่ที่ว่าเราจะเข้าใจหรือตีความแบบไหน ซึ่งผู้วิจัยก็คิดว่าโดยเหตุผลอาจเป็นไปได้ทั้งสองฝ่าย เพราะพระพุทธพจน์เรื่องอสังขตะที่เรายกมานั้นเอื้อให้ตีความอย่างอาจารย์พุทธทาสก็ได้ (โดยเฉพาะข้อที่สาม)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย